

KÜMME AASTAT TEADUSREFORMI EESTIS. AJALOO INSTITUUDI KOGEMUS

Priit Raudkivi

Kümneid aastaid kestnud eesti teadusreformist võiks kirjutada ilukirjanduslikke teoseid. Žanrilise määratluse poolest võiks tulla kõne alla põnevik, kuid sobiks ka näiteks saagavorm, sest meie teaduselus moodustab endise Teaduste Akadeemia teadusastute süsteemi kaotamine terve epopöa. Selles on palju ootamatuid pöördepunkte, kus õhtul justkui lõplikult otsustatud teadusastute tulevik teeb ühe õõ jooksul mitmeid pöördeid ning jõuab hommikuks määratlemisse tagasi. Et järgnevate mõtete formuleerija on erialalt ajaloolane, keda on paelunud keskaja poliitiline ajalugu, siis võiks tulla kõne alla ka süvauurimus diplomaatia ajaloost. Igatahes pole ainesest puudus. Päriskirjanduse ajaloost koostamine kümme aastat kestnud reformist pole hetkel siiski veel võimalik. Ajaloo uurimises kehtib reegel, et objektiivse uurimistulemuse jaoks peab laagerdamisaeg olema vähemalt pool sajandit, soovitatavalt aga kaheksakümmend aastat, sest siis kaob igasugune võimalus, et kirjutajal-uurijal võib olla uuritava nähtusega isiklik suhe. Seetõttu saab minu mõtteavaldus olla vaid muljete vahendamine, milles ka kõige parema tahtmise juures pole võimalik vältida subjektiivseid noote. Ent samas on pakutud võimalus foorumil oma mõtteid vahendada unikaalne. Pole ju riigi teadus-arendusastute esindajate arvamust muudatuste sisu üle viimastel aastatel küsitud. Õigupoolest pole pärast suuremaid struktuurilisi muudatusi, mil meile vastav staatus anti, ka diskussioonipartnerit.

Alustada tuleks märksõnast TEADUS. Teaduse eesmärgiks on uute teadmiste saamine. Võib muidugi lõputult diskuteerida selle üle, et mis see ajalugu siis lõpuks on ja kas ta mahub teaduse raamidesse. Fakt on aga see, et ka selles uurimisvaldkonnas püüdleb uurija maksimaalselt täpse tunnetusliku tulemuse poole. Ja et meid on aktsepteeritud nii asutusena, kellel oma riigiteatajast läbi käinud põhikiri ning Teaduskompetentsi Nõukogu poolt kinnitatud ning riiklikult rahastatavad teemad, siis peaks see rääkima selget keelt. Selle kandi pealt vaadatuna on kõik justkui korras. Olen saajaprotsendilisel veendumusel, et meile ette antud raamides pole seda usaldust

kuritarvitatud. See on ka igati loogiline, sest võitlus leivapala pärast on pingeline.

Kas jätkub aga tegijaid? See ongi esimene mureliku alatooniga küsimus, millega riigi teadus-arendusastute seisavad silmitsi. Praegu veel, jah, vast viieks kuni kümneks aastaks jätkub uurijaid, kes suudavad täita teadusteemades formuleeritud ülesandeid. Kuid siis on vähemalt ajalooteaduses kriis käes. Need kitsad finantsilised olud ja ette seatud raamid ei anna võimalust mõelda järelkasvu peale. Humanitaarteadustel on erinevalt n-õ suurest teadusest oma spetsiifika. Siin toimub küpsemine kvalifitseeritud uurijaks aeglasemalt ning saabub loodusteadustega võrreldes hiljem. Praegu on aga olukord järelkasvu osas katastroofihõnguline. Viimase noore uurija saime Ajaloo Instituuti võtta tööle aastaid tagasi ning temagi küpses teadlaseks instituudi enda rüpes. Aga kust peaksid need noored tulema? Hetkel on ainukeseks kõrgkooliks, kus ajaloolasi ette valmistatakse, Tartu Ülikool. Sihipärasest koostööst kolleegidega järelkasvu koolitamise eesmärgil pole alust rääkida. Mitte, et me siin põhjas ja nemad lõunas pole teadvustanud selle vajadust. Otse vastupidi. Sellest on räägitud, seda on arutatud, ent alati oleme jõudnud lõhkise küna juurde. Meile etteantud raamide juures, kus sihtrahastamise jätkumine sõltub ainult töötulemustest, oleks iga noorema kolleegi kaasamine seotud riskiga. Nagu juba rõhutatud, teadlaseks küpsemine võtab aega. Pole midagi parata. Tuleb tunnista, et teadlaste järelkasvu koolitamiseks oli endine Akadeemia süsteem oma aspirantuuriga päris ratsionaalne. Vähemalt humanitaarteadustes toimus teadlaseks kasvamine vanemate kolleegide valvsa pilgu all. Ja sama probleem on ka ülikooli kolleegid. Neil on küll palju magistrante ja doktorante, ent võimalusi n-õ verd vahetada – selleks on ette antud raamid liiga kitsakesed.

Aastat kuus tagasi sai Teaduste Akadeemia eestvõttel Ajaloo Instituudis teoks ümarlaud, kus arutati ajalooteaduse seisu ja jõuti järeldusele, et Eestile on vaja kahte suuremat keskust. Samas tõstatas ka probleem järelkasvust. See oli aeg, kus noorema

generatsiooni ajaloolased said n-ö jala ukse vahele ning asusid doktoriväitekirju kirjutama-kaitsma välismaal – kes Cambridges, kes Leedsis või Stockholmis. Mäletan ka ühe kolleegi prohvetlikku kuulutust: hoidke alt, nad kohe-kohe tulevad. Tõesti, praeguseks on õige mitmel välismaa doktorikraad käes, kuid erialase rakenduse on neist leidnud vaid üks ja seegi tänu sellele, et oli meie asutuse hingekirjas kogu õpinguaja jooksul. Teiste jaoks on aga raamid jälle liialt kitsasteks osutunud.

Igal teadusel on oma sisemine arenguloogika ja seda tunnetavad vaid need, kes ise asjas sees on. See on oma olemuselt kompleksne nähtus, mille põhitunnusteks kõrge akadeemiline nivoo ja selle hoidmine, kuid samavõrra hoolimine ja hoolitsemine oma teaduse tuleviku pärast. Hetkel on aga selge, et riigi teadus-arendusastustes saab veel mõnda aega hoida kõrget akadeemilist taset, kuid enamus muid tingmusi jääb objektiivsetel põhjustel täitmata. Selleks ei jätku lihtsalt jõudu, sest käed on liialt seotud. Seega pole n-ö akadeemiline infrastruktuur sugugi mitte täiuslik.

Andes lubaduse sellel foorumil üles astuda, sai antud veel üks lubadus. Sõnum ei tohi koosneda vaid nutulaulust, et finantsidega on kitsas. Õigupoolest on turumajanduse tingimustes ikkagi raha see, mis vankri veerema paneb. Kuid kasutagem siis teisi kategooriaid. Räägime Eesti riigi rahvuslikust varast. Kõlab küll õõnsalt, aga eks selle hobuse seljas armastavad aegajalt ratsutada ka meie riigiisad. Et väike rahvas peab olema vaimult suur. Oma olemuselt teadlane on rahvuslik vara. Kuid selleks, et tasemel olla ja ennast õigustada, selleks on alati läinud vaja ka otsest materiaalselt infrastruktuuri. Ka ajalooteaduses. Kaasaegne arheoloogiateadus on ilma laboratoorsete uuringuteta mõeldamatu. Laboratoorium omakorda vajab sisseseadet ning need peavad olema ulu all. Kuskil peavad ka teadurid töötama. Siit järeldus, et katus peab olema pea kohal, talvel tuleb ruume kütta. Ja jõuamegi eriti valusa probleemini: kui Ajaloo Instituut ja teised riigi teadus-arendusastused on riigi omad, siis kellele kuuluvad meie varad? Hetkel on küll nii, et ei saa õieti aru, kus lõpeb direktori vastutus ja kus algab riigi vastutus. Aastaid on tulnud koostada instituudi eelarvet ja kõik see on osutunud maha visatud ajaks. Eriti drastiliseks on olukord läinud just kolmel-neljal viimasel aastal. Ministrieriumi kui riigi esindajat pole meie jaoks sisuliselt olemas. Mitte ühtegi selgitust selle kohta, miks meie absoluutsed miinimumvajadused, et üldse ots-otsaga kokku tulla, pole leidnud rahuldamist. Tahan siin-

kohal veelkord rõhutada sõnapaari absoluutne miinimumvajadus. Piljardilaudu pole me eelarveprojekti sisse kirjutanud, kallist mööblitükki teadusnõukogu istungi saali samuti mitte. Muide, enamus meie mööblit pärineb 1965. aastast. Mitte keegi pole suutnud meile seletada, miks see ikkagi nii on. Kui jutu olen üles võtnud, saan reeglina vastuseks ümbernurgajuttu: meie häda konkreetselt olevat selles, et meil on liiga palju pinda. See kõik võib ju õige olla, kuid Ajaloo Instituudi juhtkond pole selles süüdi, et õndsas nõukogudeaja lõpul valmis spetsiaalselt meie jaoks renoveeritud 4 maja Tallinnas Rüütli tänavas. Oleme teinud riigile ka ettepaneku, et vaatame majad üle, järsku annab midagi ära anda või müüki panna. Sellest pole midagi välja tulnud. Esiteks moodustavad majad funktsionaalse terviku. Teiseks on mulle varasematel aegadel suu sisse öeldud, et vaadake hr. Raudkivi, kui meie võtame teilt osa maju ära, siis võidakse seda interpreteerida kui rahvusteaduste ahistamist. Olen saanud raha küsimise peale ka küünilisemaid vastuseid järgmises sõnastuses: kui valvele ja koristajatele raha ei jätku, siis jäägu koristamata ja valvamata. Nii kestab see nokk kinni, saba lahti ja vastupidi siis aastast aastasse. Ja ometi on n-ö teadusseaduses kirjutatud, et infrastruktuuri kulud võtab meiesuguste osas kanda riik. Eriline jõuetus valdab aga pärast seda, kui on saanud ilmsiks riigi kava finantseerida meie infrastruktuurseid kulusid 2002. a samas ulatuses kui see on olnud kahel eelneval aastal.

Et Ajaloo Instituut enda eest seisnud pole, selles meid küll süüdistada ei tohiks. Kaks viimast ministrit oleme suutnud enda juurde meelitada, et nad siis ise näeksid, millest jutt käib. Ja lubadusi anda pole suurem vaev. Eelviimane minister väljendus majja tulles juba direktori kabineti uksele, et tuleb Eesti asja ajama. Need olid grandioossed lubadused, mida mu kolleegide ja mu enda kõrvad kuulsid. Praegune minister lubas 2000. a külaskäigu ajal vähem, kuid sai suurepäraselt aru, et infrastruktuuriks tuleb anda raha vastavalt tegelikele vajadustele ja lubas hea seista, et muutuks infrarahade määramise arvutuslik alus (muide: viis, kuidas infrakuludeks määratud rahanumbrid kujunevad, on siiani looritatud saladuskattega justkui oleks tegemist riigisaladusega). Ta väitis, et see on väga tõsine probleem ning et see pole ainult meie mure. Ja tulemust ei mingit: 2001. a eelarves oli Ajaloo Instituudi vastavas eelarves raha koguni 10 000 krooni võrra vähem.

Kolmas aspekt vajaks samuti – ikka uuesti ja jälle, igal aastal mitu korda – lahti rääkimist. Nimelt on

meie majade seinte vahel Läänemereregiooni üks unikaalsemaid kollektsoone arheoloogilist leiumaterjali. Kokku 1,7 miljonit säilikut. Ja need ei ole lihtsalt museoloogilised kogud, mis kuskil muuseumi varakambris eksponeerimist ootavad. Need kogud on teaduslikus käibes, s.t kogu arheoloogiateadus toetub meie kogudele. Mis peamine: meie kogud on pidevalt täienevad. Sisuliselt on tegemist Eesti Rahvamuuseumi analoogiga, ainult et arheoloogia vallas. Võõra rahakotti pole ilus kiigata, kuid täiesti jahmatama paneb tõdemus, et kultuuriministeeriumi haldusalas on kogudel oma koht, meie omi, mida ka välismaa uurijad pidevalt kasutavad, ei oleks nagu üldse olemas. Sisuliselt tekib meie puhul kahe ministeeriumi haldusala kokkupuutepunkt, ühisosa. Meie kohta peaksid kehtima ka samad seadused nagu näiteks muinsuskaitse seadus, muuseumide seadus ja veel nii mõnigi. Veel on Eesti riik ratifitseerinud Arheoloogiapärandi kaitse Euroopa konventsiooni. See viimane kombineerituna eelpool mainitud seadustega peaks seadma meile erilised kohustused ja tagama riigipoolse mõistva suhtumise. Paraku on see vaid unistus, sest siinkõneleja on kulutanud ära kõik ukсед ning pidanud loomulikult pettuma. Enamus ametnikest saavad ehk asjadest aru, kuid meie riigibürokraatia on sedavõrd kohmakas, et rohtu pole võimalik leida. Humanitaarteaduslike kogudega seotud tülikat probleemistikku pole arutatud ka TAN-is, kuigi seda on Eesti Keele Instituudi, Kirjandusmuuseumi ja Ajaloo Instituudi juhtkondade poolt jätkuvalt üles tõstetud. Vähemalt siinkirjutaja pole leidnud asjade sisulise arutamise kohta ühtegi viidet.

Veel üks mineviku tunnetusega seotud aspekt vajaks selgeks rääkimist. Nimelt on teadusavalikkusel arusaam, et ajaloolased on riigi erilise hoolitsuse all. Mitmel aastal on korraldatud läbi Haridusministeeriumi avalikke ajaloolaseid konkursse, mille rahas-

tamissummad ulatuvad miljonitesse. Nende jaoks, kes ei tea, kuhu tegelikult kanalduvad nimetatud summad, võib jääda tõesti mulje, et ka Ajaloo Instituut lausa supleb rahas.

Tegelikult on asi sootuks teine. Selleks, et osaleda neil konkurssidel asutusena – selleks on meesuguse teadus-arendusastute jaoks etteantud raamid jällegi liialt kitsukesed. Ja üldse: mis rahad need siis lõpuks on, kas ajalooteadusele määratud rahad või midagi muud? Kas nende kasutamise kontrolliks kasutatakse samasugust tihedat sõela, nagu on kombeks läbi TKN-i ja ETF-i saadud uurimistoetuste puhul? Kas täitjateringi määramisel on aluseks sama reeglistik, mis kehtib riigi teadus-arendusastute teadurkonna komplekteerimisel? Hetkel on nende avalike konkursside praktika küll selline, mis süvendab arvamust, et lisaks rangete kriteeriumide järgi hinnatavale akadeemilisele ajalooteadusele on veel üks ajalugu, mille kaitsekiibiks on sõnapaar riiklikud ja rahvuslikud huvid. Siinkirjutaja on ka ennast pidanud inimeseks, kes vähemalt on püüdnud pidada silmas riiklikke ja rahvuslikke huve. Ka eeltoodud kriitika on lähtunud vajadusest teadvustada, et Ajaloo Instituudis viljeldav akadeemiline teadus fundamentaaluuringute näol, aga samuti meie teaduskogud – kõik see ongi ju omal sihipärasel viisil mõeldud riikliku ja rahvusliku iseolemise toetamiseks. Tõsi, ilma kõlavate fraasideta.

Kuid annaks jumal, et mitte kunagi enam ei rakendataks akadeemilisel tasandil minevikutunnetamist ideoloogia ja poliitika vankri ette. Kui selleks vajatakse mõnd institutsiooni, siis võiks riik ju selle ometi luua ja rahastada sihtotstarbeliselt. Kuid siis oleks vaja ka range vahe sisse tõmmata, et mis on mis, et ei jääks asjasse vähem pühendatud teiste erialade kolleegidele narri muljet, et taasiseseisvunud Eestis pole kümne aastaga ajalooteaduses midagi muutunud.